

Elcin QALİBOĞLU (İMAMƏLİYEV)
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Folklor İnstitutu
e-mail: elcin.galiboglu@gmail.com

NƏSİMİNİN MİLLİLİYİ VƏ BƏŞƏRİLİYİ

Açar sözlər: Nəsimi, hürufilik, mifoloji obraz, aforizm, məsəlləşmə.

NASIMI'S NATIONALITY AND HUMANITY

Summary

Nasimi is one of the creators of the spiritual image of Azerbaijan, confirming the spirit of our people. Along with the perseverance, bellicosity, enamourment in his poetry, the philosophy and the inability to express his deplorable power with poetry is an indication of integrity.

Nasimi has always been in love with the greatness of the essence of the sectarianism of his master Fazlullah Naimi. His creativity affirms humanity in the fullest sense, so much so that he expresses the national spirit of Azerbaijan in the true sense of the word.

Keywords: Nasimi, Humility, Mythology, Aphorism, Illustration.

НАЦИОНАЛЬНОСТЬ И ЧЕЛОВЕЧНОСТЬ НАСИМИ

Резюме

Подтверждающий дух нашего народа Насими, являлся одним из создателей духовного образа Азербайджана. Непокколебимость, воинственность в его поэзии, а также, философия наряду с влюбленностью, способность выражения могущества, выпавшего на свою долю, являются показателем непревзойденности. Насими, который с великой любовью выражает суть секты хуруфизма, созданного его учителем Фазлуллахом Наими в своей поэзии, вечно влюбленный. Его творчество, полностью подтверждает человечность также как и достоверно выражает национальный дух Азербайджана.

Ключевые слова: Насими, хуруфизм, мифологический образ, афоризм, поговорочность.

Giriş. Azərbaycanın dünyaya bəxş etdiyi dəyərlər sırasında İmadəddin Nəsiminin ayrıca yeri var. Onun poeziyası 650 ildir ki, bəşəri mahiyyəti ifadə və təsdiq etdiyinə görə yaşayır, bundan sonra da yaşayacaq. Nəsimi Azərbaycanın mənəvi obrazının yaradıcılarından biri olub, xalqımızın ruhunu təsdiq edir. Onun poeziyasındakı mətinlik, döyüşkənlik, eyni zamanda aşıqlıqla yanaşı filosofluq, aqibətinə düşən qüdrəti şeirlə ifadə edə bilmək qabiliyyəti əvəzsizliyinin göstəricisidir. Ustadı Fəzlullah Nəiminin yaratdığı hürufilik təriqətinin mahiyyətini yaradıcılığında böyük bir eşqlə ifadə edən Nəsimi əbədi aşıqdır. Onun yaradıcılığı sözün gerçək mənasında Azərbaycanın ulusal ruhunu ifadə etdiyi dərəcədə də bəşəriyyəti tam mənasıyla təsdiq edir.

Allah obrazı (Hürufi təriqətinin ideologiyasına xas olaraq Allah obrazının “Həqq”, “Ənəlhəqq” kimi ifadəsi) Nəsimi yaradıcılığında aparıcıdır. Bu, təbii-dir. Nəsiminin bədii-fəlsəfi düşüncənin inkişafına güclü təkan verə biləcək mifoloji obrazlardan bəhrələnməsi fikirlərinin yayılmasında güclü rol oynadı.

Burada Allah obrazına hürufi təriqətinə xas yanaşma (İnsanın ilahi imkanlarını aşkarlayıb həqiqətə yetməsi, həqiqətin ünvanına çevrilməsi – Allahlaşması) diqqəti çəkir:

Mən mülki-cahan, cahan mənəm mən!

...İnsanü bəşərsən, ey Nəsimi,

Həq der ki, haman, haman mənəm mən! [Nəsimi, 1987, 3-282]

Buradakı Həqq – “Həqiqət”, hürufi dilində “Allah”, “Allahın məkanı” anlamındadır.

Nəsiminin düşüncəsindəki, ömründəki Allah obrazı Nəimindən gələn, Hürufiliyi ifadə edən mahiyyət səviyyəsində olub, ona hədsiz dogma, yetdiyi, dərk etdiyidir.

Hürufiliyin şəxsində Nəsiminin İlahiliyə ərkli, dogma olmasının sübutu İnsanı ona tay görməsi, Nəsiminin ardınca özünü bu misalda sübut olaraq təqdim etməsidir.

Qanı dilində iqrar eyləyən kim,

Həqə yoxdur anın dilində inkar? [Nəsimi, 1987, 3-59]

Burada Həqq – Allah anlamındadır.

Allah-Həqq-Fəzl. Burada Nəsiminin ustadı Fəzli Həqq (Allah) saydığı ortadadır. Artıq mifoloji anlam daşıyan bir obraz gerçək İnsanda təsdiqini tapır:

Çün Nəsimi qəmindən Fəzli-həq vaqıfdürür,

Qəm degil gər kimsə olmaz müttələ əsrarinə [Nəsimi, 1985, 2-354].

(Nəsiminin qəmindən haqqın Fəzlinin xəbəri var. Başqasının onun sirrini bilməməyi qəm deyil).

(Mötərizə içində verilmiş tərcümənin izahı Ə.Səfərlinindir - E.Q).

Hürufilik təriqətinə görə, Allah hər bir zərrəcikdə təcəssüm edir. Hürufiliyin - Nəimi, Nəsimi obrazının uğurlu bədii həllini xalq yazıçısı İsa Hüseynov – Muğannanın “Məşhər” romanında və ssenari müəllifi olduğu “Nəsimi” filmində görürük. Romanda belə bir məqam var: “Fəzlin üzünün kəhrəbasında naxışlar əmələ gəlmişdi və ilbəl artıb dərinləşən naxışlar onu daha zərif, daha məlahətli edirdi. O məlahəti yaxından gördükdə, Nəsimi hər şeyi unutdu” (Muğanna, 2009, 1-55).

Bu, Nəsiminin şəxsində aşiq obrazının təsviridir. O sevgi, ilahi anlamda eşq ki bədii əsərlərdə görülürdü, gerçəkdən Nəsimi bunu müqəddəs aqibət səviyyəsində yaşadı, əsərlərində yüksək bədii sənətkarlıqla ifadə etdi. Nəsiminin yazdıqlarının ünvanı mahiyyətə ustadı Nəimidir. Bu, insanın uca tutulmasının təsdiqidir, Azərbaycan ruhundan gələn, bundan sonra dünyaya daha çox gərək olan bənzərsiz insanlıq olayıdır – hava-su kimi. Ona görə ki, bu gün dünyada baş verən hadisələr insansızlığın ifadəsi kimi meydana çıxır. Bu gün dünyadakı terrorların, qətl-qarətlərin, amansızlığın miqyası durmadan artır. İri güclər ardıcıl şəkildə müharibələr yaradır, varlığını, ruhunu qorumaq istəyən ölkələri tapdaq altına salmaq istəyirlər. Tarix boyunca bəşərin yetirdiyi bütün gözəl, müqəddəs duyğuların bədii, yüksək sənət səviyyəsində ifadəsinə baxmayaraq qan-qadaçılığın, terrorizmin dünyanın siyasi gündəmində bu və ya başqa

biçimdə qaldığı, bu və ya başqa insansızlıq olaylarına məharətli hüquqi don geydirildiyi bir çağda Nəsiminin poeziyası bəşəri mahiyyətli ulusal ruhumuzun dövlətçiliyimizin mayasında olduğunu bir daha sübut edir.

Tarixə vardıda hürufilərin Teymurləngin hakimiyyəti dövründəki fəaliyyəti diqqəti daha çox cəlb edir. Ona görə ki, dünyaya yiyələnmək iddiasında olan Teymurun zamanında hürufilərin insana bu dərəcədə yüksək dəyər verməsi doğrudan da misilsiz hünər idi.

Nəsimi poeziyasında İslam dinindən gələn rəmzlərdən bəhrələnmə kifayət qədərdir. Onun poeziyasının, ömrünün, ümumən hürufiliyin hərtərəfli tədqiqi göstərir ki, hürufilər fikirlərini rəmzlərlə deməyə məcbur idilər. Əks halda onları çox az vaxtdan sonra məhv edəcəkdilər. Adı, şöhrəti ustadı Nəsimini də hərdən qabaqlayan Nəsimi elə bir qüdrət yiyəsi oldu ki, onu asanlıqla məhv etmək mümkün olmadı.

Ancaq Nəsimini cismən öldürmək – əslində onu ölümsüzləşdirməyə xidmət etdi.

Nəsimi özünəməxsusluğu. Nəsimi duyğusu adi duyğu deyil, fikri adi fikir deyil, eşqi adi eşq deyil. O, gerçəkdən zamandan üstündür. Azərbaycanda elə şəxs tapmaq olmaz ki, Nəsiminin adını eşidəndə düşüncəli bir hala gəlməsin. Nəsiminin poeziyası insanın ilahi-insani imkanlarını aşkarlamağa, özünə yetməyə, düşünməyə, var olmağa xidmət edir.

Nəsiminin irsi niyə aktualdır? Ona görə ki, insanla bağlı yüzillər öncə deyilən uca fikirlər bu gün də insanlara – bütün bəşərə gərəkdir. Ona görə ki, çağdaş elmi-texniki tərəqqinin ən yüksək nailiyyətlərini yaradan insanın Nəsimi kimi özündən keçən aşiq-filosof-qəhrəmana böyük ehtiyacı var. Bu gün Avropanın poeziya sahəsində dünyaya təqdim etdiyi adların içərisində bəşəriliyi təsdiq edənlər az deyil. Ancaq Nəsimi kimi şair gerçəkdən yoxdur.

İslam dininin yayılmasından sonra Şərqdə sufilik cərəyanı yarandı və yayıldı, xüsusən musiqidə, poeziyada, habelə başqa yaradıcı sahələrdə böyük təsirini buraxdı. Bu gün muğamatın ruhu sufilərin ruhu olaraq duyulmaqdadır. Muşamda ümumşərqiyyət olsa da, ayrıca olaraq “Azərbaycan muğamı” anlayışı var. O deməkdir ki, muğamatın yaranması və inkişafında Azərbaycan-türk əsilli insanların mühüm xidmətləri olub. Habelə poeziyada təkəcə Füzulinin adını çəkmək yetər ki, sufilikdə möhtəşəm imzamızın olduğunu deyək. Sufilər Allaha yetib onda itirdilər. Hürufilikdə isə insan Allaha yetib ilahi imkanlarını aşkarladığına inanırdı.

Nəsimi vəcdi adi ağıln görmədiyini görür, duyur... Nəsimi inanır ki, insan gerçəkdən cahana sığmaz.

O, vəcdlidir, ruhludur, insanlıdır.

İnsan möhtəşəmdir, dünyaya sığmır, dünyadan üstündür.

Kainatda nə varsa, mənalandıran insandır. Hər şey insana görə mənalıdır...

Bu, sadəcə, şair qənaəti deyil.

Gənc yaşlarında ustadı Nəiminin fəlsəfəsindən, təlimindən nurlanmış Nəsiminin vəcdi, duyumu adi təsəvvürlərdən ona görə üstündür ki, insanın sığmazlığını, böyüklüyünü öz şəxsində görə bilir, bu həqiqətə yetir.

Çox zaman açıqca görünür ki, Nəsiminin eşqini ifadə etməsinə söz yetmir...

İnsanın böyüklüyünə inanan Nəsimi vəcd məqamında onu Allah da sayır.

Ona görə ki, həqiqətə yetir. Həqiqət onu insanın böyüklüyünə yetirir.

Nəsiminin insanı o qədər uca, ülvidir ki, onu sözlə vəsf etməkolmur.

Nəsiminin insanı müəyyən məkanda olsa da, məkansızdır, ruhu zamana sığmır. Keçici ölüm qisməti belə insanı ruhən əbədilik aqibətindən məhrum edə bilməz. Bu səbəbdən də insan hər şeydir.

Mən mülki-cahan, cahan mənəm mən!

Mən həqqə məkan, məkan mənəm mən!

Mən surəti-mə'nidə həqəm həq,

Mən həqqi-əyan, əyan mənəm mən!

Mən cümlə cahanü kainatam,

Mən dəhrü-zaman, zaman mənəm mən!

...İnsanü bəşərsən, ey Nəsimi,

Həq der ki, haman, haman mənəm mən! (Nəsimi, 1987, 3-97).

Nəsiminin insan obrazı qüdrətlidir, o, heç bir keyfiyyətə sığmır...

Nəsiminin vəcdi, həqiqət təşnəliyi adi təsəvvürlərə sığmır. O, insanlığa, insana vurğundur.

Nəsiminin insana inamı, idrakı, vəcdi bəşəri ləyaqəti təsdiq edir. Bu, mahiyyətə Azərbaycan ruhunun ərđəmli ifadəsidir.

Nəsimi məğrurluğu... Nəsimi – hünər, məhəbbət, kamillik, bənzərsizlik, müdriklik deməkdir...

Nəsimi inanır ki, insanın mənəvi gözəllikləri ölümsüzdür.

Nəsiminin insanın gözəlliyi, bənzərsizliyi onun sifətində ifadəsini tapır. İnsanın gözəlliyini, bənzərsizliyini bunca vəsf etmək olarmı? Nəsiminin insana olan ilahi sevgisi bunu sübut edir:

Nigarım, dilbərim, yarım, ənisim, munisim, canım,

Rəfiqim, həmdəmərim, ömrüm, rəvanım, dərdə dərmanım.

Şəhim, mahım, dilaramım, həyatım, dirligim, ruhim,

Pənahım, məqsədım, meylim, muradım, sərvərim, xanım.

...Çırağım, şəmimü nurim, ziyamü yıldızım, şəmsim,

Həzarım, bülbülüm, kəbkim, Nəsimiyi-xoşəlhanım! (Nəsimi, 1987, 3-119).

* * *

Nəsimidə başlıca məqsəd insanın ilahiliyinin ifadəsidir.

İnsan hər şeydir. Kainatda elə bir möcüzə, qeyri-adilik yoxdur ki, orada insanın izi, təsiri görünməsin, bilinməsin.

Ona görə də Nəsimi nədən danışır-danışsın, son nəticədə insanın ucalığını, qeyri-adiliyini göstərir. Ona bütün özünüifadələr, müqayisələr, obrazlar insanın böyüklüyünü göstərmək üçün gərəkdir.

Başqa tərəfdən, Nəsimi bütün dediklərini canlı yaşayır.

İnsan idrakının hüdudsuzluğu, zamanüstülyü, xülyaçıılıqdan ötəliyi onu ağılına fəhmən çatır.

Nəsimi demək istəyir, deyir ki, şərleşən insan divləşir, o, bütün zəhminə, möhtəşəmliyinə baxmayaraq əbədiyyətin yanında an da deyil.

Yəni Şər mahiyyətə dünyanın mayasında – özülündə deyil, gedişindədir.

Nəsimi şeiriyyətinə - yoluna vaqif olan bu gedişdəki təhlükəni anlayır, dünya qarısının alına aldanmır.

Nəsimidə insanı heçlikdən mənəvilik yolçusu olması qurtarır.

İnsanın Xeyir-Şərliyi kimi ikiliyi var: içi ilə bacaran, insani imkanlarını aşkarlayan Xeyirə yüksəlir, xeyirləşir. İçindəki divə – canavara, tülküyə, ilana yenilən Şərə təslim olur, şərləşir...

* * *

Nəsimi idrakı insanın xeyir, müqəddəslik halının elə bir məqamına çatır ki, qüdrətinin təsdiqi üçün bu kimi mifoloji obrazlar gərək olur. İlk mifoloji düşüncədən, sonralar isə sistemləşmiş dindən gələn, ağılda, düşüncədə halüsinativ obraz olaraq oturuşan mifoloji obrazların Nəsimi düşüncəsində aydın müəyyən edilməsi onun ulusal düşüncə varisliyinə yetməsi, bunu ilahi ölçüdə ifadə edə bilmək qüdrətindən soraq verir.

* * *

Nəsimi fitrətən anlayır ki, insanın şəxsində özünün daxili dünyasına bələd olduqca onun bitməyən, tükənməyən sirlə gözləllikləri üzə çıxır. Dinin məntiqinə əsaslandıqda insanın alın yazısı var, onun bu və ya başqa gözəl işlərə meyl etməsi də Allahdandır. İnsan burada idarə olunan varlıqdır. Nəsiminin insanı isə idarə olunan yox, halına, taleyinə yiyə duran, aqibətini yaradandır. O, gedişata təslim olmur, aqibətinin həmişəlik yiyəsi olur.

* * *

Nəsimi dünyabaxışının mahiyyətinə yetdiyindən ayrı-ayrı adlar, təsvirlər, sübutlar onun halının təsdiqləri rolundadır. Bu, mifoloji düşüncədən gələn, gerçək düşüncədə yaşayan obrazların insan ilahiliyi ölçüsündə mənalandırılması, idrakın yenilənməsindən keçərək obrazlılığında bir daha oturuşmasıdır.

* * *

Nəsimi ustadlığı ilahiliyin qaynağının insan olduğuna, insanlığın imkanlarının tükənməzliyinə, insan idrakının təkcə ona kimi yox, indi, bundan sonra da daha böyük, hüdudsuz yeniliklərə yetəcəyinə, bəşərin xoşbəxtlik özülünü yarıdanlardan biri olacağına inamı möhkəmləndirir.

* * *

Allah obrazı, insanın ilahi imkanlarını aşkarlayıb allah olmasına inam ideyası Nəsimi yaradıcılığından qırmızı xətlə keçir. Demək olar, Nəsiminin bütün şeirlərində bunun təsdiqini görmək olar.

Nəsimi demək istəyir ki, insan bitmir, tükənmir.

O duyğu, o düşüncə ki, mif yaddaşından gəlir, dini kitablarda alın yazısı ölçüsündə normalaşdırılır, insan üçün əlçatmaz sayılır; Nəsiminin insanı idealının (Nəiminin) və özünün şəxsində o hallara nəinki yetir, ötür, qüdrətinin yenilməzliyini ifadə edir.

* * *

Nəsiminin yaradıcılığı indiyə kimi ədəbiyyata, incəsənətə geniş yaradıcılıq imkanları versə də, gedişat göstərir ki, bu misilsiz xəzinədən daha geniş şəkildə yararlanmaq imkanımız var. Belə ki, Nəsiminin insançılıq fəlsəfəsinin poeziyada yüksək sənətkarlıq ölçüsündə ifadəsi onun təkəcə Şərqdə deyil, Qərbdə də geniş şəkildə təqdim olunmasını gərəkli edir. Bu dünyagörüş bizim xalq olaraq mənəvi zənginliyimizin sübutu kimi daha geniş biçimdə diqqət cəlb etmək, ümumən bəşərin bundan sonrakı yaşamaına ciddi mənəvi təsir göstərə bilmək qüdrətinə malikdir.

Nəticə. Nəsiminin döyüşkənliyi, aşıqlıyı, insana uca səviyyədə yanaşması, onu ilahiliyin qaynağı bilməsi bugünümüzdə və sabahımızda ulusal, bəşəri ölçümüzün cilalanmasında ardıcıl mənəvi güc qaynağımız ola bilər. Ona görə ki, nə qədər elmi-texniki tərəqqi yüksək səviyyədə inkişaf etsə də, bunun yaradıcısı olan insan heç bir halda gözdən düşməməli, onun duyğusu, insana, xalqına, başqa xalqların fərdlərinə, təbiətə ilahi münasibət bəsləməsinə səbəb olar.

İnsanın mənəvi xilasının dünyada ciddi ölçüdə qayğıya çevrildiyi bir çağda Nəsimi poeziyası, Nəsimi şəxsiyyəti bizi əbədi sabahlarda təsəvvür edəcəyimiz, etməyəcəyimiz çoxsaylı təhlükəli məqamlardan qurtarmağa qadir olan mənəvi qüdrət qaynaqlarımızdandır.

ƏDƏBİYYAT

1. Muğanna İ., Məhşər. Seçilmiş əsərləri. 6 cildə. 3-cü cild. Bakı: "Avrasiya-press", 2009, 304 s.

2. Nəsimi İ. Seçilmiş əsərləri. Tərtib və şərhlər Ə.Səfərlinindir. Bakı, 1985, 440 səh.; Nəsimi İ. İraq Divanı. Tərtib edən: Qəzənfər Paşayev, redaktor, lüğət və şərhlər: Məmmədəli Əsgərov. Bakı, 1987.

